

Od obilja do altruizma i druge ekološke priče Postmaterijalistički sindrom i ekološke vrijednosti u Hrvatskoj

Aleksandar Štulhofer

Odsjek za sociologiju, Zagreb

Krešimir Kufrin

Odsjek za sociologiju, Zagreb

Sažetak

Rad prezentira dio rezultata *World Values Survey – Hrvatska '95*. Istraživanje je provedeno 1995. godine metodom ankete na reprezentativnom nacionalnom uzorku (N=1189).

Autori se usmjeruju na istraživanje odnosa postmaterijalizma i ekologije, testirajući hipotezu o većoj učestalosti proekološkog ponašanja te većoj prihvaćenosti proekoloških stavova kod ispitanika sklonijih postmaterijalističkim vrijednostima.

Materijalizam/postmaterijalizam mjereno je kraćom inačicom Inglehartove skale, dok su ekološki stavovi i ponašanje mjereno konstruiranim skalama eko–ponašanja i eko–altruizma, članstvom u eko–udruženjima te prihvaćanjem biocentrične nasuprot antropocentričkoj orijentaciji.

Rezultati pokazuju jasnu povezanost postmaterijalizma i ekologije: postmaterijalisti postižu statistički značajno veće rezultate na skalama eko–altruizma i eko–ponašanja, a češće su i članovi eko–udruženja. Razlika materijalista i postmaterijalista nije utvrđena s obzirom na prihvaćanje biocentrične orijentacije, što je posljedica njezine izrazito visoke prihvaćenosti od svih skupina ispitanika.

U zaključnom dijelu članka nastoji se pobliže odrediti odnos između postmaterijalizma i ekologije te se ukratko diskutiraju implikacije dobivenih rezultata za ekološku modernizaciju Hrvatske.

Ključne riječi: ekološki stavovi, ekološko ponašanje, Hrvatska, materijalizam/postmaterijalizam, vrijednosti, *World Values Survey*

UVOD

U raspravama posvećenim procesu društvene modernizacije uobičajeno je razlikovati tri temeljna eksplanatorna pravca.* Prema prvom, koji reprezentiraju tzv. **razvojna škola** i različite neomarksističke struje, temeljni uzrok društvene dinamike jest gospodarski razvoj. Modernizacijski procesi, kao što su urbanizacija, razvoj obrazovnog podsustava i povećanje komunikacije, odraz su promjena u načinu proizvodnje,

* Rad se temelji na podacima iz *Svjetskog istraživanja vrijednosti – Hrvatska 1995*, organiziranog od strane istraživačkog tima *Erasmus Gilde* (voditeljica: dr. Vesna Pusić), hrvatskog partnera Inglehartova *World Values Survey* konzorcija (*Institute for Social Research, University of Michigan, Ann Arbor*). Prikupljanje podataka obavila je istraživačka agencija *Puls* u prosincu 1995. godine na reprezentativnom nacionalnom uzorku (N=1189).

Nešto drukčija inačica rada prezentirana je znanstveno-stručnom kolokviju *Hrvatsko društvo pred ekološkim izazovima*, Zagreb, 29. ožujka 1996.

Autori su ravnopravno sudjelovali u pisanju članka; njihov je redosljed određen višekratnim bacanjem kocke.

razmjene i potrošnje. Takav okvir tumačenja ostavlja kulturne specifičnosti po strani, smatrajući ih irelevantnima za tumačenje opće društvene transformacije.

Drugi smjer razmišljanja o modernizaciji predstavlja tzv. **formalna škola**. Moderne se društvene promjene i prema formalističkoj koncepciji temelje na gospodarskom razvoju, no njegovo djelovanje nije izravno već se očituje kroz odgovarajuće inovacije u institucionalnom dizajnu. Razvoj birokratske organizacije i širenje racionalnog autoriteta zakona omogućuju istinsko razaranje tradicionalnog i pobjedu modernog duha. Formalisti također negiraju važnost kulturne sfere. Budući da je proces institucionaliziranja moderniteta univerzalan, kulturne su posebnosti irelevantne: modernizacijski zastoji posljedica su fragmentarne implementacije racionalnog institucionalnog dizajna.

Upravo je posljednji fenomen – nepotpuna ili neuspjela modernizacija – ishodište trećega tumačenja. Slijedeći Weberova religijsko–ekonomska istraživanja, **kulturalistička škola** ističe kako su upravo kulturne specifičnosti uzorok nejednake djelotvornosti gospodarskih i institucionalnih inovacija. Kultura je, drugim riječima, katalizator društvenih promjena. Kao što naglašava nedavna empirijska analiza (Putnam, 1993; usp. Laitin, 1995; Štulhofer, 1995), sociokulturni je kapital bolji prediktor gospodarskog razvoja od klasičnih ekonomskih pokazatelja.

Toj istraživačkoj tradiciji pripadaju i Inglehartovi dvadesetogodišnji naponi usmjereni dokumentiranju globalne promjene vrijednosti koja uključuje kako razvijene (post)industrijske zemlje (Inglehart, 1977; 1990), tako i zemlje u različitim fazama razvoja (Inglehart, 1995b). Nastavljajući tradiciju kulturnomodernizacijskih istraživanja harvardskih sociologa (Inkeles i Smith, 1974), Inglehartove analize – provedene na kroskulturnom uzorku od preko 80 zemalja svijeta – trenutno su najutjecajniji izdanak kulturološke makroorijentacije.¹

INGLEHARTOV DUALNI MODEL

Inglehartov model polazi od dviju pretpostavki. Prema prvoj, kulturni se elementi (vrijednosti) grupiraju u koherentne sklopove (Inglehart, 1995a). Prema drugoj, ti su kulturni sklopovi usko povezani s gospodarskim razvojem (Inglehart, 1994; 1995b:10):

»Predlažem revidirani pogled na teoriju modernizacije. Slažem se s teoretičarima modernizacije u središnjoj tvrdnji: gospodarski razvoj, kulturne promjene i politička dinamika povezani su u koherentan i čak, do određene mjere, predvidljiv sklop. Neke putanje promjena vjerojatnije su od ostalih, jer su određene konfiguracije vrijednosti i vjerovanja, političkih i gospodarskih institucija međusobno podržive – za razliku od drugih.«

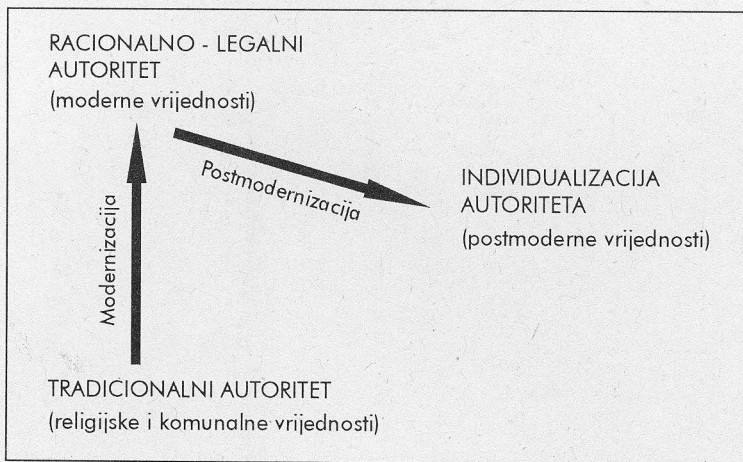
Uzeti zajedno, postulati iscrtavaju temeljnu logiku na kojoj Inglehart gradi svoju teoriju: ako su neki sociokulturni sklopovi vjerojatniji od ostalih, onda je pravac razvoja donekle predvidljiv. Otuda i temeljna Inglehartova (1995a:381) hipoteza:

»Je li gospodarska razvijenost povezana s koherentnim kulturnim sklopovima koji se razlikuju od onih u slabije razvijenim zemljama? Ako je tome tako – bez obzira na to utječe li gospodarstvo na kulturu ili obratno – krosnacionalne bi studije morale otkriti jasne konfiguracije, pri čemu bi jedna morala biti prisutna u razvijenim društvima, a druga u društvima u razvoju.«

¹ Inglehart (1995b:12) eksplicitno odbija optužbe za kulturni determinizam, tvrdeći da njegova koncepcija ističe važnost kulturnog sklopa kao jednog od središnjih generatora društvene dinamike.

Empirijsko testiranje, koje je obuhvatilo analizu *Euro-Barometer* anketa u razdoblju od 1970. do 1990. godine (Inglehart, 1990) i *World Values Surveys* (1981.–1991.) Inglehartova konzorcija (Inglehart, 1995b), doista ukazuje na dva koherentna kulturna sklopa. Dok prvi, **materijalistički sklop**, obilježava zemlje u razvoju, drugi, **postmaterijalistički sklop**, dominira u razvijenim zemljama Zapada. Nastojeći uklopiti ovaj nalaz u širu shemu sociokulturne dinamike, Inglehart izlaže koncepciju o dva vala opće kulturne promjene (*culture shifts*).

Slika 1 – Dva tranzicijska procesa

Slika 1 ilustrira Inglehartovo tumačenje. Dva tranzicijska procesa – prijelaz iz tradicionalnog u moderno društvo te prijelaz iz modernog u postmoderno društvo – bitno su različitog sociokulturnog sadržaja. Prvi je obilježen rastakanjem tradicionalnih autoriteta i širenjem tržišnih odnosa na societalnoj razini te sve većim utjecajem maksimizacijske racionalnosti (želje za postignućem) na individualnoj razini. Za drugi val kulturne promjene karakteristično je pak reduciranje važnosti kolektivne (societalne) razine u korist individualne (usp. *Tablicu 1*).

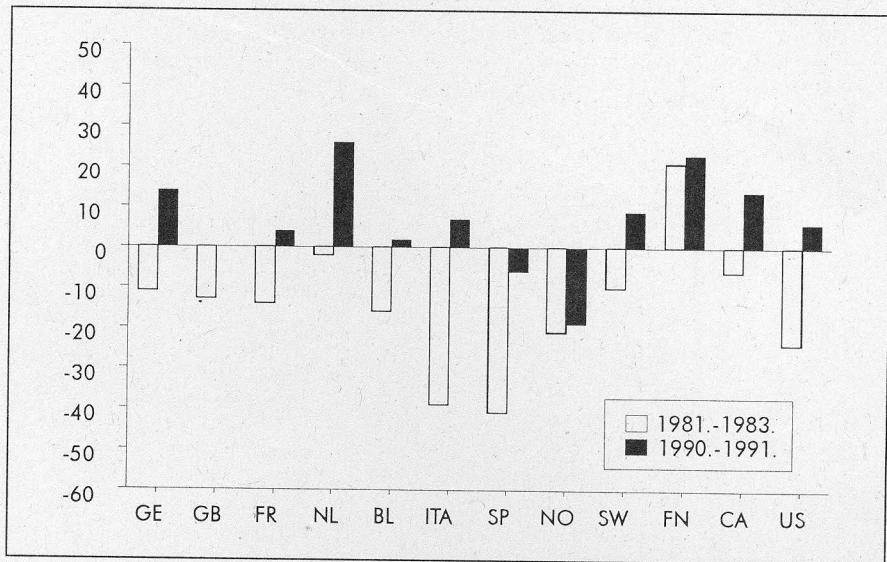
Tablica 1 – Sociokulturni sadržaj tranzicijskih procesa

	TRADICIONALNA DRUŠTVA	MODERNA DRUŠTVA	POSTMODERNA DRUŠTVA
SOCIETALNI CILJ	Stabilnost	Gospodarski rast	Individualni razvoj
INDIVIDUALNE VRIJEDNOSTI	Tradicija, religija, zajednica	Maksimiziranje koristi	Maksimiziranje identiteta
SUSTAV AUTORITETA	Tradicionalni	Racionalno–legalni	Naglasak na redukciji i decentralizaciji autoriteta

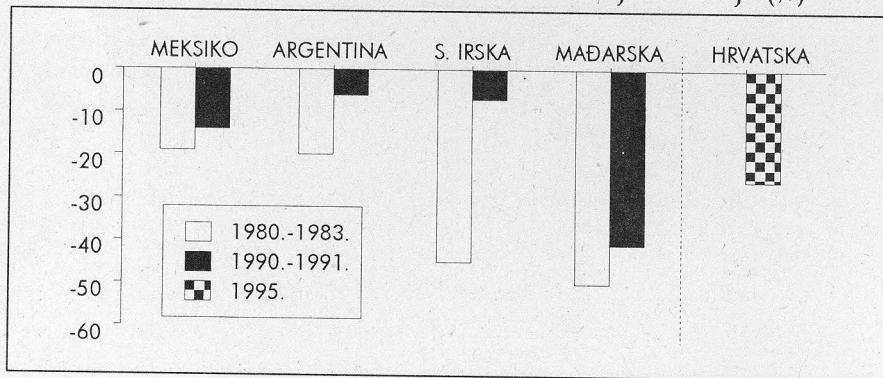
Na razini individualnih kulturnih profila drugi se val globalne promjene iskazuje u porastu broja postmaterijalista, baš kao što se prvi odlikovao porastom broja materijalista u odnosu na tradicionaliste. Slike 2 i 3 prikazuju razlike u zastupljenosti postmaterijalista i materijalista s obzirom na stupanj gospodarske razvijenosti. Tzv.

indeks razlike – postotak postmaterijalista minus postotak materijalista (Inglehart, 1994:352) – ukazuje kako je u razvijenim zemljama (s izuzetkom Španjolske i Norveške) ostvarena relativna prevlast postmaterijalista u odnosu na materijaliste. S druge strane, u zemljama u razvoju materijalistički sklop vrijednosti i dalje dominira nad postmaterijalističkim.²

Slika 2 – Indeksi razlike 1981.-1991.: razvijene zemlje (%)

Slika 3 – Indeksi razlike 1981.-1991.: zemlje u razvoju (%)

Inglehartove analize tako potvrđuju temeljnu hipotezu o povezanosti kulturnih vrijednosti i gospodarske razvijenosti. No, utvrditi kako prevlast postmaterijalističkih vrijednosti ukazuje na prijelaz industrijskog u postindustrijsko (postmoderno) druš-

² Indeks razlike svakako valja rabiti oprezno budući da ne uzima u obzir mješoviti (*mixed*) vrijednosni tip. Problem **socijalne snage** »zastupnika« pojedinih vrijednosnih tipova odnosno pitanje o tome koji je vrijednosni tip **realno dominantan** u pojedinim društvima ostaju otvorenima i valja ih rješavati na temelju specifičnog konteksta pojedine zemlje. Trend globalne promjene vrijednosti jest, ipak, posve jasan i teško ga je dovesti u pitanje.

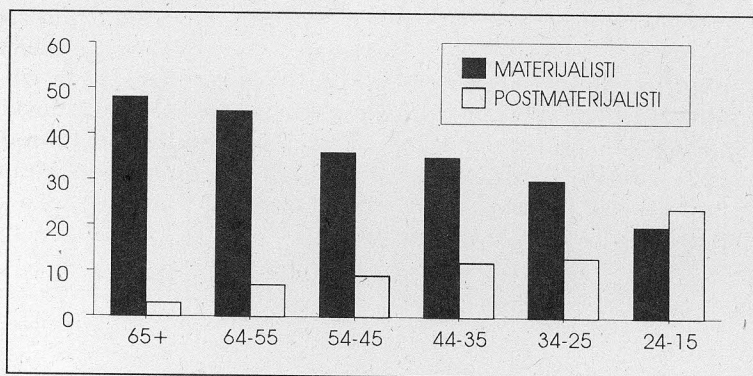
tvo ne kazuje ništa o **mehanizmu promjene**. Kako ekonomski razvoj utječe na vrijednosne sklopove? Na koji način potiče kulturni dinamizam?

Prema Inglehartu, odgovore valja potražiti u dva smjera. Prvi ističe proces **rane socijalizacije**, to jest utjecaj okolinskih, prije svega gospodarskih, uvjeta u ranoj socijalizaciji. Prema **hipotezi o socijalizaciji** (*socialization hypothesis*), odrastanje u sigurnosti blagostanja – karakteristično za zapadna »društva obilja« nakon II. svjetskog rata – presudno oblikuje vrijednosni profil novih članova društva, ostvarujući time **dugoročne** (postmaterijalističke) **promjene** u kulturnim sklopovima. Drugim riječima, hipoteza o socijalizaciji pretpostavlja negativnu vezu između postmaterijalizma i dobi.

Hipotezom o oskudici (*scarcity hypothesis*), prema kojoj razdoblja gospodarske krize potenciraju prihvaćanje materijalističkih vrijednosti,³ Inglehart tumači **kratkoročne promjene** ili oscilacije u prihvaćenosti postmaterijalističkog vrijednosnog sklopa. Iako takva razdoblja ne mijenjaju smjer globalne promjene, potvrđivanje hipoteze o oskudici pretpostavlja otkrivanje **predvidljivih zastoja** u trendu postmaterijalizma.⁴

Slika 4 (Inglehart, 1990:76) naizgled potvrđuje prvu hipotezu: prihvaćanje postmaterijalističkih vrijednosti negativno je povezano s dobi ispitanika. No, analiza ne otklanja mogućnost da (a) starenje i/ili (b) ulazak na tržišta rada utječu na opadanje (mladenačkog) postmaterijalističkog entuzijazma. Ako je takva primjedba utemeljena, longitudinalno bi kohortno mjerenje moralo pokazati da su razine materijalizma i postmaterijalizma zapravo konstante.

Slika 4 – Materijalisti i postmaterijalisti prema dobnim skupinama – 1970. (%)

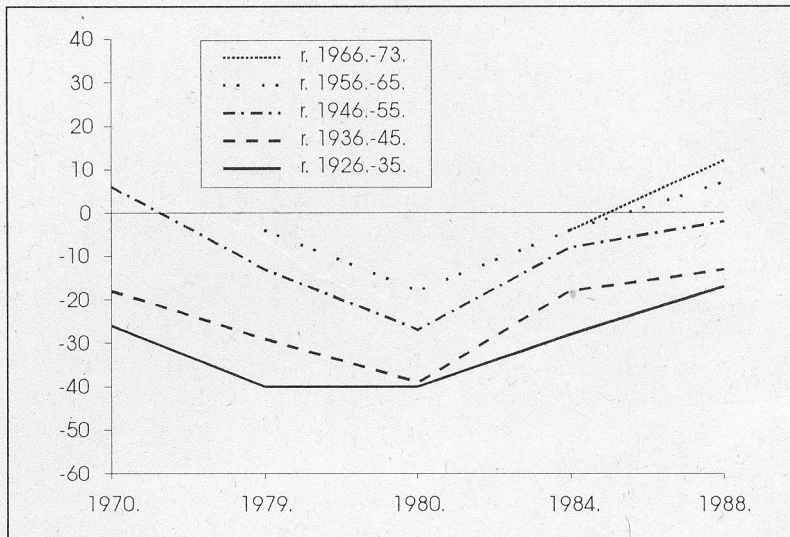

Slika 5 prikazuje ishod *Euro-Barometer* mjerenja u pet vremenskih točaka (prema: Inglehart, 1990:85). Rezultati podržavaju obje Inglehartove hipoteze. Dok porast broja postmaterijalista u mlađim dobnim skupinama potvrđuje hipotezu o socijalizaciji, hipotezu o oskudici podupire slabljenje postmaterijalističkih vrijednosti tijekom pretpostavljenog kriznog razdoblja i njihovo snaženje u kasnijim godinama.

3 Korelacija između bruto nacionalnog dohotka *per capita* i postmaterijalizma iznosi čak 0.82 (Inglehart, 1995b:26)!

4 Slabljenje postmaterijalističkih vrijednosti valjalo bi očekivati tijekom druge polovice sedamdesetih godina, zbog recesija izazvanih naftnim krizama 1973. i 1979. godine i odgovarajućim porastom cijena. Primjerice, godine 1980. životni je standard prosječnog Amerikanca ispod razine iz 1970. godine (Inglehart, 1990:78).

Slika 5 – Indeks razlike prema dobnim skupinama – 1970.–1988. (%)

CILJ ISTRAŽIVANJA

Prethodna je rasprava prikazala logičku i empirijsku konzistenciju Inglehartove koncepcije. Budući da njezin doseg – iskazan povezivanjem postmaterijalizma s religijskom i političkom dimenzijom, shvaćanjem spolnih uloga, životnim zadovoljstvom itd. (usp. Inglehart, 1995b) – omogućuje smještanje ekološke problematike unutar kompleksne socioekonomske i sociokulturne matrice,⁵ temeljni je cilj ovoga rada utvrditi pripadaju li prihvaćanje **proekoloških stavova** i **proekološko ponašanje** postmaterijalističkom kulturnom sklopu. Preciznije, odnos između **proekološke orijentiranosti** i **postmaterijalističkog sindroma** želi se propitati verificiranjem sljedeće **hipoteze**: proekološki stavovi i ponašanje izraženiji su kod ispitanika sklonijih prihvaćanju postmaterijalističke vrijednosti.

INSTRUMENTI

Skala materijalizma/postmaterijalizma (SMP)

Sklonost materijalističkim/postmaterijalističkim vrijednostima mjerena je kraćom inačicom Inglehartove skale, koja omogućuje diferenciranje triju skupina ispitanika: »materijalista«, »mješovitog vrijednosnog tipa« (*mixed*) i »postmaterijalista«. Skala je konstruirana tako da su ispitanicima ponuđena četiri društvena cilja, među kojima su mogli odabrati dva koja su smatrali najznačajnijima u razdoblju od sljedećih deset godina. Ponuđeni ciljevi sadržavali su po dva indikatora materijalizma (»održavanje reda u zemlji«; »borba protiv rasta cijena«) te postmaterijalizma (»veći utjecaj ljudi na važne odluke vlasti«; »širenja slobode govora«). Pitanje je bilo verbalizirano tako da su se navedeni ciljevi odnosili na razvoj Hrvatske. Ispitanicima koji su kao najvažnije

⁵ Rečeno podupire i zorni paralelizam između porasta ekološke osjetljivosti (Milbrath, 1985; Jamison i sur., 1990) i porasta broja postmaterijalista u razvijenim zemljama (Inglehart, 1994:339, 350).

društvene ciljeve odabrali oba indikatora materijalizma dodijeljena je na SMP vrijednost jedan (»materijalisti«); onima koji su izabrali oba postmaterijalistička indikatora pridana je vrijednost tri (»postmaterijalisti«); ispitanicima koji su odabrali po jedan indikator materijalizma i postmaterijalizma dodijeljena je vrijednost 2 (»mješoviti vrijednosni tip«).

Skala eko–ponašanja (SEP)

Skalom eko–ponašanja mjereno je koliko u svakodnevnom životu, na razini domaćinstva i mikrosocijalne okoline, ispitanici prakticiraju sljedeće oblike »eko–logičnog« ponašanja:

- ekološka osjetljivost pri kupovini;
- ponovno korištenje i recikliranje proizvoda;
- ekološki motivirana štednja vode;
- sastanci i/ili peticije radi zaštite okoliša;
- novčani prilozi ekološkim organizacijama.

Rezultati ispitanika na SEP ovise o tome koliko su od navedenih oblika proekološkog ponašanja prakticirali tijekom posljednjih godinu dana. Raspon skale kreće se od 0 (nisu prakticirali ništa od navedenog) do 3 (prakticirali su tri ili više oblika eko–ponašanja).

Skala eko–altruizma (SEA)

Skalom eko–altruizma mjerena je spremnost na žrtvu (socijalni i osobni ekonomski gubitak) radi zaštite okoliša. Ispitanici su mogli izraziti svoje slaganje ili neslaganje s: (a) povećanjem poreza radi zaštite okoliša; (b) 20–postotnim povećanjem cijena, ako bi se ta sredstva usmjerila za zaštitu okoliša; (c) davanjem prednosti zaštiti okoliša i po cijenu sporijeg gospodarskog rasta i smanjivanja broja radnih mjesta. Učinak na SEA izražava broj prihvaćenih tvrdnji (»žrtava«); raspon skale je, dakle, od 0 do 3, pri čemu veći rezultat na skali ukazuje na izraženiji eko–altruizam.

Biocentrizam i članstvo u eko–udruženjima

Za određivanje stava ispitanika prema ekološkoj problematici korištene su, osim navedenih skala, i dvije dodatne varijable. Prva omogućuje (doduše – posve grubo) razlikovanje ispitanika (»antropocentristi« vs. »biocentristi«)⁶ s obzirom na opći, svjetonazorski odnos prema ekologiji, a druga taj odnos promatra na razini participacije u radu eko–udruženja.

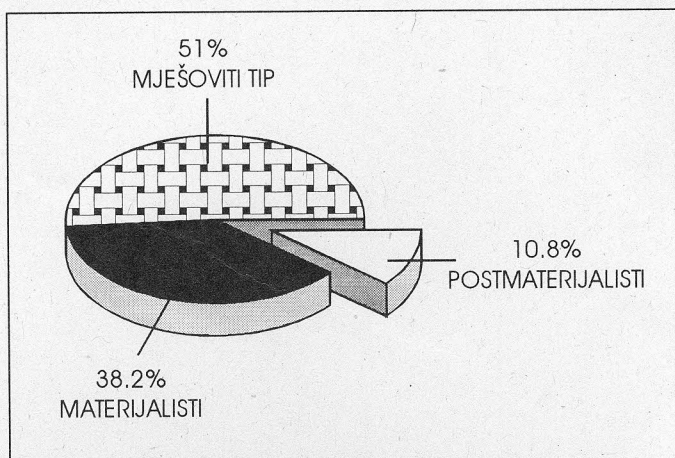
REZULTATI I RASPRAVA

Materijalizam i postmaterijalizam u Hrvatskoj

Distribucija ispitanika na SMP (*Slika 6*) ukazuje na relativno veću zastupljenost materijalista (38.2%) u odnosu na postmaterijaliste (10.8%) odnosno na apsolutnu prevlast mješovitog vrijednosnog tipa. S obzirom na gospodarsku razvijenost Hrvatske takav je rezultat očekivan – Hrvatska je njime pozicionirana među one zemlje u razvoju koje predstavljaju »predvidljive slučajeve« Inglehartova modela (usp. *Slika 3*).

⁶ Antropocentristima ovdje smatramo ispitanike koji prihvaćaju tvrdnju »Ljudi bi trebali vladati prirodom«, a biocentristima one koji akceptiraju tvrdnju »Ljudi bi trebali živjeti u skladu s prirodom«.

Slika 6 – Zastupljenost vrijednosnih tipova u Hrvatskoj

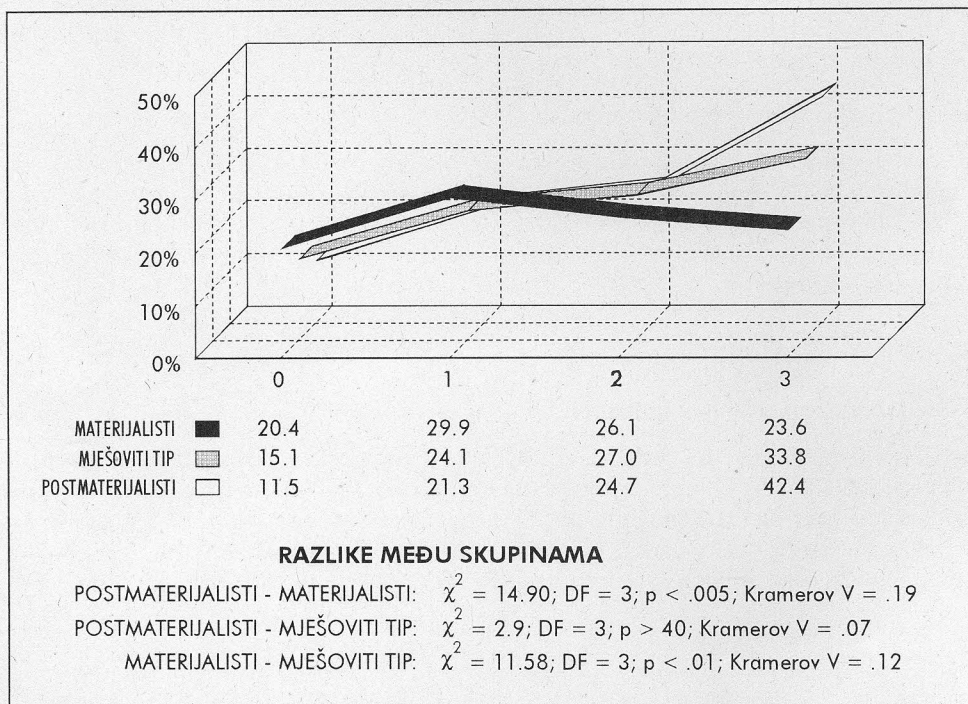

Postmaterijalizam i ekologija

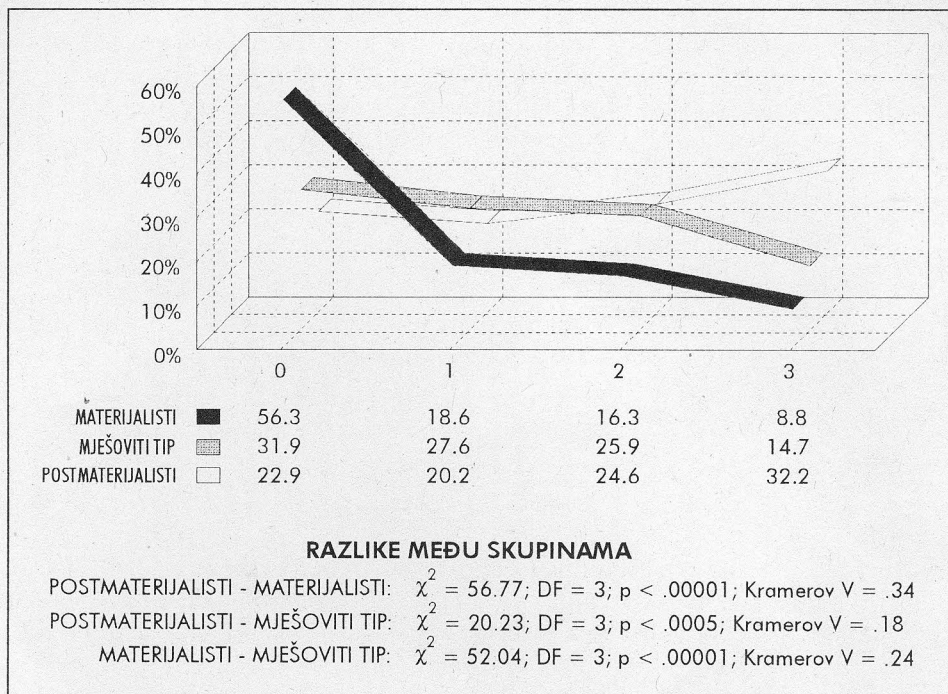
Eko-ponašanje i eko-altruizam

Na obje je skale (SEA i SEP) utvrđen statistički značajno veći rezultat **postmaterijalista** u odnosu na **materijaliste**. Postmaterijalisti su, kao što predviđa naša hipoteza, statistički značajno skloniji i eko-altruizmu (Slika 7) i konkretnim oblicima eko-ponašanja (Slika 8).

Slika 7 – Rezultati na SEA po grupama

Slika 8 – Rezultati na SEP po grupama

Na SEP rezultati **postmaterijalista** se također statistički značajno razlikuju od rezultata **mješovitog tipa**, dok na SEA nije utvrđena statistički značajna razlika među tim dvjema skupinama.

Statistički značajna razlika na obje je skale utvrđena i između **materijalista** i **mješovitog tipa**.

Možemo, dakle, ustvrditi da rezultati pojedinih skupina na SEA i SEP izrazito podupiru našu hipotezu. Valja ipak upozoriti na male iznose koeficijenta kojima je izražena povezanost SMP sa SEA i SEP – iako su razlike među skupinama često »visoko signifikantne«, pojedini parovi testiranih varijabli su – u stvari – relativno slabo povezani.⁷ No, hipoteza koju testiramo nije niti uključivala pretpostavke o intenzitetu veze postmaterijalizma i ekoloških stavova odnosno ponašanja.

Antropocentrizam vs. biocentrizam

Prihvatanje antropocentričke odnosno biocentričke orijentacije nije se pokazalo varijablom na kojoj se mogu utvrditi statistički značajne razlike među pojedinim vrijednosnim tipovima. Činjenica da biocentrizam prihvaća čak 92.4% materijalista, 93.6% ispitanika svrstanih u skupinu »mješoviti vrijednosni tip« te 96.2% postmaterijalista već sama po sebi sugerira da će na varijabli »antropocentrizam vs. biocentrizam« biti gotovo nemoguće utvrditi utjecaj bilo koje druge varijable. Dio »neuspjeha« te varijable svakako valja pripisati posve elementarnoj razini njezina mjerenja. No i ona

⁷ O odnosu »signifikantnosti« razlike i jačine povezanosti među nominalnim varijablama vidi: Momirović, 1988:4–11.

istraživanja u kojima je opreka antropocentizam/biocentizam operacionalizirana sofisticiranije pokazuju slične rezultate (Kufrin, 1996; Cifrić i Kufrin, 1995). Utvrđivanje općeg odnosa prema okolišu na temelju pristajanja uz antropocentrički/biocentrički koncept očito postaje neplodno u situaciji kada je biocentizam postao uobičajenim dijelom suvremena svjetonazora – tim prije što prihvaćanje biocentrima još ni na što ne obvezuje. Kako bilo, ova varijabla ne potvrđuje našu hipotezu.

Članstvo u eko–udruženjima

Tablica 2 – Članstvo u eko–udruženjima po skupinama (%)

	ČLANOVI		
	AKTIVNI	NEAKTIVNI	UKUPNO
CIJELI UZORAK	1.2	3.2	4.4
MATERIJALISTI	.8	1.4	2.2
MJEŠOVITI TIP	1.1	3.8	4.8
POSTMATERIJALISTI	3.3	7.2	10.5

Tablica 2 sugerira pozitivnu povezanost prihvaćanja postmaterijalističkih vrijednosti i članstva u eko–udruženjima: u njihov rad više je ili manje aktivno uključen svaki deseti postmaterijalist, dok je u materijalista to je slučaj tek s jednim od njih pedeset; oni koji se ne mogu svrstati u neku od tih dviju skupina »smjestili« su se gotovo matematički precizno – na pola puta i od jednih i od drugih. No, jasan trend koji pokazuju ovi rezultati teško je nedvosmisleno dokumentirati: iako odgovarajući testovi sugeriraju da među pojedinim vrijednosnim tipovima postoje statistički značajne razlike,⁸ te rezultate skloni smo prihvatiti s rezervom zbog izrazite razlike u brojnosti »članova« i »ne–članova« te – pogotovo – zbog vrlo male zastupljenosti »članova« u svakoj od skupina. U svakom slučaju, možemo ustvrditi barem to da je trend na koji ukazuju rezultati u skladu s našom hipotezom.

Iako se udio članova eko–udruženja – osobito onih aktivnih – može činiti vrlo malim, zanimljivo je da usporedba Hrvatske (koja prema *indeksu razlike* nedvojbeno spada u »materijalistička društva«) s dvanaest (»postmaterijalističkih«) zemalja Europske Zajednice pokazuje da je Hrvatska po tom obilježju na razini »postmaterijalističkih standarda« (Tablica 3).

Tablica 3 – Aktivno članstvo u eko–udruženjima i povjerenje u eko–skupine: usporedba Hrvatske i EZ (%)

	HRVATSKA		EZ	
	Materijalisti	Postmaterijalisti	Materijalisti	Postmaterijalisti
Aktivni članovi eko–udruženja	.8	3.3	< .5	3.5
Veliko povjerenje u eko–skupine i stranke	40	73	37	53

⁸ Materijalisti–postmaterijalisti – $p < .0005$; materijalisti–mješoviti tip te postmaterijalisti–mješoviti tip – $p < .05$.

Iznenaduje veće povjerenje koje hrvatski postmaterijalisti imaju u ekološke skupine, usporedimo li ih sa zapadnoeuropskim. Naše se tumačenje toga nalaza temelji na »političkoj nevidljivosti« prakse eko-skupina u Hrvatskoj. Budući da ispitanici iz EZ ocjenjuju konkretni učinak, nerijetko lijevo usmjerenih i agresivnih, ekoloških stranaka (*Zeleni*), njihova se procjena temelji na svakodnevnoj, nužno »manje ružičastoj« ekološkoj praksi. U Hrvatskoj, koju karakteriziraju mala, u pravilu volonterska eko-udruženja bitno ograničenog raspona aktivnosti, ocjena ispitanika oblikuje se pak na idealizacijskoj razini poželjnosti »čuvanja prirode«. Za razliku od vaganja »zelenih« uspjeha i neuspjeha, unutarstanačkih tenzija i ideoloških sukoba, koje podrazumijeva ocjena ispitanika iz EZ, naši ispitanici svoje povjerenje procjenjuju gotovo isključivo na temelju medijski oblikovane, i stoga nerijetko pomodne, predodžbe o važnosti (»političkoj korektnosti«) ekološke osjetljivosti. Osim toga, eko-udruženja u Hrvatskoj još uvijek ni izdaleka nemaju toliku moć da bi, uz ekološka poboljšanja, počela uzrokovati i ekonomske gubitke (npr. zatvaranje pogona-zagađivača ili bitno smanjivanje njihova utjecaja na okoliš, što uzrokuje i gubitke radnih mjesta odnosno ogromna ulaganja i sl.). Eventualno negativan stav javnosti prema eko-udruženjima u nas se zasad, u najgorem slučaju, oblikuje kao uvjerenje o njihovoj **neučinkovitosti** – tek vrlo dalekovidni zastupnici sasvim specifičnih interesa smatraju ih i (potencijalno) **opasnim**.

ZAKLJUČAK

Premda se u posljednjim Inglehartovim knjigama (Abramson i Inglehart, 1995; Inglehart, 1995b) ekološka problematika zasebno ne tematizira, u kratkom se izvješću o preliminarnim rezultatima anketiranja tijekom razdoblja 1990.–93. (Inglehart, 1995c: 5–6) ističe:

»Krosnacionalne su razlike u javnoj podršci zaštiti prirode oblikovane i subjektivnim kulturnim čimbenicima. Istraživanja pokazuju kako su oni koji iskazuju 'postmaterijalističke' vrijednosti bitno spremniji istaknuti prioritetsnost zaštite prirode no oni koji prihvaćaju 'materijalističke' vrijednosti. Rečeno vrijedi i na nacionalnoj razini: društva s relativno velikim udjelom Postmaterijalista visoko su na rang listi spremnosti da radi zaštite okoliša podnesu financijske žrtve. (...) Sličan se obrazac pojavljuje i kada je riječ o drugim oblicima proekološkog ponašanja: Postmaterijalisti češće izjavljuju kako su nešto već učinili za zaštitu okoliša nego što je to slučaj s Materijalistima.«

Kao što smo pokazali u prethodnim odjeljcima, naše analize u potpunosti potvrđuju Inglehartove navode. U usporedbi s materijalistima, postmaterijalisti su značajno skloniji eko-altruizmu te pro-ekološkom ponašanju i višestruko su skloniji angažirati se u radu eko-udruženja. No tvrdnja o povezanosti postmaterijalizma i eko-osjetljivosti ne govori ništa o **naravi**, zaleđu te veze. Mogućnosti koje bi valjalo ispitati jest nekoliko:

1. Postmaterijalizam izravno i presudno utječe na eko-osjetljivost. U tom slučaju ona bi bila relativno stabilan kulturni konstrukt, čije bismo oscilacije – analogno Inglehartovoj hipotezi o oskudici – mogli tumačiti lokalnom ekološkom situacijom i medijski posredovanim utjecajem eko-katastrofa velikih razmjera.

2. Eko-osjetljivost je rezultat istih onih čimbenika – u osnovi, riječ je gospodarskom razvoju – koji uzrokuju jačanje postmaterijalističkih vrijednosti. U tom slučaju,

porast postmaterijalizma i eko-osjetljivosti bili bi paralelni procesi, čija je povezanost – iako smisleno posve interpretabilna – u stvari prividna odnosno proizvedena utjecajem treće varijable.

3. Povezanost postmaterijalizma i eko-osjetljivosti može biti posredovana i nekim drugim varijablama, npr. razinom obrazovanja, materijalnim statusom itd., koje na njih vrše sličan utjecaj.

Na temelju ovdje analiziranih rezultata istraživanja navedene hipoteze – koje svakako nisu jedine moguće – ne možemo verificirati. Zadovoljavamo se stoga plauzibilnom postavkom o eko-osjetljivosti kao dijelu postmaterijalističkog vrijednosnog sklopa. S jedne strane, prihvaćanje postmaterijalizma pretpostavlja postojanje dublje korištenjenih i stabilnijih vrijednosti koje u ekološkoj problematici nalaze vrlo povoljan objekt, eksplicirajući se u obliku proekoloških stavova. S druge pak strane, ekološka problematika često ima propedeutičku ulogu »uvođenja« u postmaterijalizam.⁹

* * *

Opći zaključak koji proizlazi iz našeg istraživanja provedenog na reprezentativnom uzorku građana Hrvatske djelomično je obojen pesimizmom. Imajući u vidu malobrojnost postmaterijalistički orijentiranih ispitanika, nameće se pitanje: s kim proekološka politika može računati? Kao što je za demokratsko društvo potrebna civilna kultura (Putnam, 1993), tako je i za ekološki djelotvornu zajednicu nužna individualna spremnost članova za konkretno proekološko ponašanje koje uključuje osobne troškove. Prema našim podacima, u Hrvatskoj je takva spremnost tek marginalno zastupljena, što je – slijedimo li Inglehartovo tumačenje – nedvojbeno posljedica niskog životnog standarda. Spremnost za podršku radikalnijim mjerama ekološke politike, kojima bi se brže i učinkovitije mogla provesti ekološka modernizacija – Hrvatskoj svakako potrebna – izraženija je, ali je iskazana samo načelno. Pitanje je koliki bi udio onih koji iskazuju takav eko-altruizam bio spreman snositi njegove stvarne troškove. Pesimističku procjenu donekle ublažava činjenica da »mješoviti vrijednosni tip«, koji je u Hrvatskoj natpolovično zastupljen, ne iskazuje posvemašnju neosjetljivost za ekološku problematiku. Hoće li *trend postmodernizacije* u narednim godinama uroditi bitno drukčijom (optimističnijom) slikom, moći će pokazati tek longitudinalna (kohortna) istraživanja vrijednosnih sklopova u Hrvatskoj.

⁹ Historija *grass-roots* environmentalističkih organizacija i *environmental justice movement* pružaju obilje primjera lokalnih eko-pobuna koje su u začetku postavljale usko ekološke ciljeve da bi potom svoje zahtjeve i metode djelovanja oblikovale na način koji bez sumnje djeluje vrlo »postmaterijalistički« (vidi npr.: Cable i Benson, 1993; Čapek, 1993).

LITERATURA:

- Abramson, Paul R. i Ronald Inglehart (1995). **Value Change in Global Perspective**. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Cable, Sherry i Michael Benson (1993). Acting Locally: Environmental Injustice and the Emergence of Organizations. **Social Problems**, 40(4):464-477.
- Cifrić, Ivan i Krešimir Kufrin (1995). A Relation toward the Environment and Socioenvironmental Interests. U: Balestrin, P. (ur.) **Proceedings of the 5th International Symposium on New Technologies** (str. 77-82). Zagreb: Elektrotehničko društvo.
- Čapek, Stella M. (1993). The "Environmental Justice" Frame: A Conceptual Discussion and Application. **Social Forces**, 40(1):5-24.
- Inglehart, Ronald (1977). **The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics**. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (1990). **Culture Shift in Advanced Industrial Societies**. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (1994). Economic Security and Value Change. **American Political Science Review**, 88(2):336-54.
- Inglehart, Ronald (1995a). Changing Values, Economic Development, and Political Change. **International Social Science Journal**, 145:379-403.
- Inglehart, Ronald (1995b). **Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies** /Rukopis u tisku/.
- Inglehart, Ronald (1995c). Human Dimensions of Democratization and Global Change. /Project Summary, Institute for Social Research, University of Michigan./
- Inkeles, Alex i David Smith (1974). **Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries**. Cambridge, MA.: Harvard University Press.
- Jamison, Andrew, Ron Eyerman i Jacqueline Cramer /with Jeppe Læssøe/ (1990). **The making of the New Environmental Consciousness. A Comparative Study of the Environmental movements in Sweden, Denmark and the Netherlands**. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Kufrin, Krešimir (1996). Ekološki stavovi i spremnost za ekološki angažman. **Socijalna ekologija**, 5(1):1-20.
- Laitin, David (1995). Civic Culture at 30. **American Political Science Review**, 89(1):168-73.
- Milbrath, Lester W. (1985). Culture and Environment in the Unites States. **Environmental Menagement**, 9(2):161-72.
- Momirović, Konstantin (1988). **Uvod u analizu nominalnih varijabli**. Ljubljana: Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Sekcija za metodologiju i statistiku.
- Putnam, Robert D. (1993). **Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy**. Princeton: Princeton University Press.
- Štulhofer, Aleksandar (1995). O Racionalnosti, normama i institucijama: evolucija sociokulturnog kapitala kao model institucionalne promjene. **Društvena istraživanja**, 20:953-81.

FROM AFFLUENCE TO ALTRUISM, AND OTHER ENVIRONMENTAL STORIES Postmaterialist syndrome and environmental values in Croatia

Aleksandar Štulhofer & Krešimir Kufrin
Faculty of Philosophy, Zagreb

Summary

The paper presents part of the results of the **World Value Survey – Croatia '95**. The survey has been conducted in 1995 on a representative national sample ($N=1189$).

The authors focus on the relationship between postmaterialism and environmentalism, testing the hypothesis that postmaterialists are comparatively more likely to express pro-environmental attitudes and behavior. Materialism/postmaterialism was measured using shorter version of Inglehart's scale; environmental attitudes and behavior were measured on specific scales of eco-behavior and eco-altruism, as well as through membership in environmental organizations, and acceptance of biocentric vs. anthropocentric orientation. The results clearly show positive postmaterialism-environmentalism relationship: postmaterialist score significantly higher on both scales; they are also far more frequently members of environmental organizations. However, regarding the acceptance of biocentric orientation there was no significant difference between postmaterialists and materialists, due to the fact that biocentric orientation is highly acceptable to all groups.

In the concluding part, the authors discuss the nature of the postmaterialism-environmentalism relationship, as well as the implications for environmental (post)modernization of Croatia.

Key words: Croatia, environmental attitudes, environmental behavior, materialism/postmaterialism, values, World Value Survey

VON ÜBERFLU ZU SELBSTLOSIGKEIT UND ANDERE ÖKOLOGISCHE GESCHICHTEN

Postmaterialistisches Syndrom und ökologische Werte in Kroatien

Aleksandar Štulhofer und Krešimir Kufrin
Philosophische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

Die Arbeit präsentiert einen Teil der Resultate der Übersicht **World Values Survey – Kroatien '95**. Die Untersuchung wurde im Jahre 1995 mittels Befragung einer repräsentativen nationalen Auswahl durchgeführt ($N = 1189$).

Die Autoren konzentrieren sich auf die Untersuchung des Verhältnisses zwischen Postmaterialismus und Ökologie und testen die Hypothese von der größeren Häufigkeit proökologischen Verhaltens und der größeren Akzeptanz proökologischer Einstellungen bei Befragten mit einer größeren Neigung zu postmaterialistischen Werten. Der Materialismus und Postmaterialismus wurde mittels der kürzeren Version der Inglehart-Skala gemessen, während ökologische Standpunkte und Verhaltensweisen mittels Skalen des ökologischen Verhaltens, der ökologischen Selbstlosigkeit, durch die Mitgliedschaft in Umweltschutzorganisationen sowie der Akzeptanz der biozentrischen anstatt der anthropozentrischen Orientierung gemessen wurden. Die Ergebnisse zeigen eine klare Verbindung zwischen Postmaterialismus und Ökologie: Die Postmaterialisten erreichen statistisch wesentlich höhere Resultate auf der Skala der ökologischen Selbstlosigkeit und des ökologischen Verhaltens und sind öfter Mitglieder in Umweltschutzorganisationen. Der Unterschied zwischen Materialisten und Postmaterialisten wurde nicht in bezug auf die Akzeptanz der biozentrischen Orientierung festgestellt; dies ist eine Folge der ausgesprochen hohen Akzeptanz dieser Orientierung bei allen Gruppen von Befragten.

In der Schlußfolgerung des Artikels wird versucht, das Verhältnis zwischen Materialismus und Ökologie eingehender zu bestimmen. Darüber hinaus werden die Implikationen der erzielten Resultate für die ökologische Modernisierung Kroatiens kurz besprochen.

Grundbegriffe ökologische Standpunkte, ökologisches Verhalten, Kroatien, Materialismus/Postmaterialismus, Werte, World Value Survey